TERESA FERRO (1956–2007)

Am scris despre mulți colegi străini care, în timpul vieții lor, s-au ocupat de limba română. De data aceasta sunt într-o situație specială: scriu despre o persoană pentru care ar trebui să inventăm un act de identitate special, un pașaport cu dublă cetățenie. Teresa Ferro a fost o italiancă (îi plăcea să precizeze că este siciliancă) în a cărei inimă a fost implantat ceva din ceea ce ne place să numim „dulcea Românie". Ca urmare a acestui implant a rezultat o persoană cu totul deosebită, care făcea cunoscută România în Italia, dar și țara ei în România. Mărturisesc că în iunie 2007, când am aflat că Teresa a obosit și a plecat să se odihnească puțin în lumea drepților, m-am întrebat mereu dacă am să pot scrie și despre ea. Portretele mele descriu mai mult aspectul fizic, gesturile oamenilor. Acum trebuie să fac portretul unui spirit ale cărui trăsături dominante – discreția, eleganța și bunătatea – sunt mai greu de surprins în cuvinte; ele trebuie „trăite" ca să vezi cum capătă cele mai variate forme posibile. A mai intervenit și altceva: vestea că Teresa nu mai este fizic cu noi am primit-o, printr-un apel la telefonul mobil, pe când nu eram acasă, ci la Sankt Petersburg. Șocul a fost la fel de puternic ca în urmă cu mulți ani când, aflându-mă în Munții Apuseni, am aflat, tot la telefonul mobil, că a murit cel mai bun prieten al meu din străinătate, Manuel Alvar. Dar nu numai întâmplarea aceasta mă face să declar acum, când ea nu mai poate protesta, că o consider, alături de Manolo, cea mai constantă și mai fidelă prietenă a mea din afara României.

A trăit și a murit la Catania, într-un ținut unde „călduroasa prietenie mediteraneeană [...] se aseamănă cu cea românească". La Catania și-a făcut studiile universitare. La Catania, datorită profesorului Giuseppe Piccillo, a descoperit limba română, pe care a cunoscut-o apoi mai bine la cursurile de vară de la Brașov, unde, după cum mărturisea, „m-am legat de cultura românească în mod definitiv". La Catania a început, în 1982, să predea istoria limbii române. Și tot la Catania și-a cunoscut și soțul, pe minunatul sicilian Vincenzo Agliata, Enzo pentru cei apropiați lor (la prima noastră întâlnire, Enzo m-a fascinat și am regretat că nu știu bine italiana ca să-i spun de ce m-a fermecat, dar Teresa a „tradus" chiar în siciliană unele dintre sentimentele mele, cu zâmbetul ei unic). Teresa s-a atașat așa de mult de română, încât și-a susținut teza de licență cu o temă românească, *Substratul traco-dac în limbile balcanice cu referire specială la română și albaneză*, iar doctoratul l-a obținut cu o teză despre concordanțele româno-siciliene. În ultimii 14 ani a predat limba română și la Udine, unde cu puțin timp în urmă a primit titlul de profesor titular.

LR, LVII, nr. 2, p. 219–232, București, 2008

BDD-A637 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 07:50:53 UTC)

Când vorbim despre Teresa Ferro trebuie să menționăm atât activitatea ei de propagator al limbii şi literaturii române în Italia, cât şi pe cea de cercetător asiduu al istoriei limbii noastre. Distincția este doar de natură metodologică, fiindcă tot ce a realizat ea a fost pentru a face mai bine cunoscută istoria limbii române.

La Udine, unde a fost „fieful" ei în ultimii ani, a reuşit să creeze unul dintre cele mai puternice centre de predare a limbii române. Mi-a spus, cu diverse ocazii, că Udine este un loc ideal pentru studiul românei, fiindcă România este o țară foarte apropiată geografic şi cu vechi legături cu regiunea Friuli. Studenții învață cu mult interes româna modernă şi îşi manifestă dorința de a cunoaşte aspectele culturale, folclorice şi ... economice (mai ales în ultimii ani). Această părere mi-a fost împărtăşită şi de profesorul Vincenzo Orioles, sicilian şi el prin naştere, directorul Centrului Internațional Friuli-Venezia: Udine este la intersecția lumii romanice, germanice şi slave, într-o poziție strategică din punct de vedere cultural. De la începuturi modeste, Teresa a ajuns să aibă zeci de studenți. Toată viața ei „ardea" pentru aceşti studenți, care ajunseseră să vorbească bine româneşte, să scrie în română; unii şi-au dat teze de licență, de masterat şi de doctorat cu teme referitoare la limba şi cultura română. La fiecare întâlnire sau în conversațiile telefonice, dimineața la ora 7, se bucura că sunt tot mai mulți studenți la română; uita să spună şi cum stă cu sănătatea, după ce i se diagnosticase boala care a răpus-o. Ajunsesem să cred că s-a produs un miracol, fiindcă, la întrebările mele discrete, întotdeauna îmi vorbea despre evoluția pozitivă a sănătății ei, despre planurile de viitor. În glumă, mi-a spus odată, într-o discuție „informală", că a făcut tot ce a putut pentru ca româna să intre în rândul „marilor" limbi romanice. Am ghicit în ochii ei că este cea mai mare realizare a sa. Pentru studenții ei a animat schimburile, în cadrul programelor Tempus şi Socrates, cu universitățile româneşti din Timişoara, Bucureşti, Cluj, Iaşi, Oradea, Craiova. Eforturile ei au dat, între altele, şi doi excelenți profesori de italiană în România – Daniele Pantaleone (din a cărui comisie de doctorat am făcut parte) şi Maria Luisa Lombardo. A participat la variate şi numeroase reuniuni ştiințifice în România şi a organizat la Udine reuniuni de acest fel: colocvii şi dezbateri, în colaborare cu profesorul Alexandru Niculescu: „el era mintea, eu eram brațul", spunea Teresa. Îşi amintea de succesul expoziției fotografice pe tema mănăstirilor din Moldova, ținută la Museo Civico din Udine, cu colaborarea Comunei din Udine şi a Institutului de Cultură şi Cercetare Umanistică din Veneția. Îmi amintesc de colocviul intitulat *Romania e Romània; lingua e cultura romena di fronte all'Occidente* (Udine, 11–14 septembrie 2002), organizat exemplar de Teresa Ferro. Imaginat ca o omagiere a marelui lingvist E. Coşeriu, colocviul, cu o participare prestigioasă din Italia, Austria, Belgia şi România, a fost până la urmă un omagiu *post mortem*, la patru zile după moartea savantului român de renume internațional. La acest colocviu, la

BDD-A637 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 07:50:53 UTC)

fel ca în alte reuniuni culturale şi ştiinţifice care aveau drept scop difuzarea valorilor culturii româneşti în Italia, a atras şi tineri pe cale de afirmare. Am cunoscut şi la Catania o astfel de tânără, care îşi pregăteşte o teză de doctorat cu o temă de limba română.

Cele prezentate până aici sunt fapte rezultate dintr-o stare de spirit. Făcea totul cu pasiune pentru limba română şi România; îi plăcea să spună, cu modestie: „Aş dori să iasă bine". Mi s-a părut că, în asemenea momente, figura ei era învăluită într-o aureolă, un cerc luminos din care se vedeau doar ochii albaştri şi zâmbetul, desprins parcă dintr-o pictură renascentistă italiană. Vocea ei era caldă, expresia unei bunătăţi nemăsurate. Perseverenţa, rezultată din pasiunea cu care trata problemele româneşti, depăşea cadrul universitar: îmi vorbea despre bucuria pe care a avut-o când a pus bazele unei asociaţii culturale italo-române, despre colaborarea cu parohiile româneşti sau cu Institutul Român de Cultură şi Cercetare Umanistică din Veneţia. Se felicita, când putea să-i ajute pe românii de la Udine sau de la Catania, ca şi cum ar fi trecut un examen cu nota maximă. Îmi amintesc cu câtă emoţie a primit titlul de *doctor honoris causa* al Universităţii de Vest din Timişoara sau Diploma de membru de onoare al Institutului de Lingvistică din Bucureşti. M-am întrebat mereu dacă sicilianca Teresa Ferro, care s-a ocupat în teza ei de doctorat de concordanţe româno-siciliene, nu o fi avut printre strămoşii ei şi vreun român. Evident că este o ipoteză neverosimilă, dar mi-a trecut prin minte fiindcă altfel nu puteam explica intensitatea flăcării care o mistuia când era vorba de România. Mă întreb acum cine va mai ţine aprinsă flacăra cu care organiza „Întâlnirile de primăvară şi de toamnă" ale culturii româneşti la Udine.

N-am vorbit încă despre activitatea ei în cercetare, dominată de studierea istoriei limbii române din perspectivă romanică (mai ales în comparaţie cu romanitatea din sudul Italiei) şi balcanică. Amândouă aceste aspecte le-a abordat în cele două teze menţionate, de licenţă şi de doctorat. Rezultatele au apărut sub formă de cărţi, articole, comunicări la congrese sau la sesiuni ştiinţifice. Am avut plăcerea să o invit la ciclul de conferinţe al Academiei Române, să facă o expunere din domeniul în care cercetările ei din ultimii ani au făcut-o cunoscută, şi anume despre misionarii italieni catolici din Moldova. Titlul conferinţei, prezentată la 8 aprilie 2004, a fost *Activitatea misionarilor catolici în Moldova (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*. Este o temă cu tradiţie în lingvistica italiană, încă de la început, o temă ce aparţine aproape în aceeaşi măsură domeniului filologic şi istoric. Din păcate, analiza detaliată a imenselor „zăcăminte" din Arhivele Vaticanului şi din Arhiva Congregaţiei „Propaganda Fide", care era în planurile ei, nu a ajuns să fie dusă la bun sfârşit din cauza zilei fatidice de 9 iunie 2006. Mare păcat pentru lingvistica românească, fiindcă scrierile din Fondul Mezzofanti de la Biblioteca delli

BDD-A637 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 07:50:53 UTC)

Archiginnasio din Bologna sunt deosebit de importante pentru dialectologia românească şi pentru definirea unor probleme legate de scrierea cu alfabet latin în română. În 2005 a reuşit să publice, la Cluj, ultima sa carte pe această temă: *I missionari catolici in Moldavia*. La fel de importante sunt şi *Conciones latino-moldave* datorate lui Silvestro Amelio (1719) şi manuscrisele lui Th. A. Kavalliotis, două dintre textele la care lucra prietena noastră, a românilor, cu aceeaşi pasiune *ardente* cu care s-a apropiat de tot ce a făcut pentru România.

Ca să înțelegem mai bine starea de spirit a Teresei Ferro, pe care o omagiem la un an de la dispariția ei, mi se pare cel mai potrivit să relatez ce s-a petrecut la 28 august 2003 la Ragusa, unde, după ce primise titlul de *doctor honoris causa* al Universității de Vest din Timişoara, i s-a acordat Premiul anual al ragusanilor iluştri, pentru că s-a născut la Ragusa: în broşura publicată cu această ocazie fotografia Teresei Ferro apare sub drapelul României! Fiind întrebată de un jurnalist ce simte stând sub alt drapel decât cel al Italiei, ea a răspuns: *Me ne sono orgoliosa e il fatto mi commuove* „sunt mândră de acest lucru şi faptul mă emoționează".

MARIUS SALA

LISTA LUCRĂRILOR PUBLICATE ÎN STRĂINĂTATE

1. *Originile limbii române*, în „Pontobaltica", XII, 1983.
2. *Contributi alla storia di una voce balcano-romanza di origine controversa: rom.* **jupân**, în „Revue de Linguistique Romane", 48 (1984), p. 167–185**.**
3. *A proposito dell'origine delle formule romene di identificazione del tipo „nome proprio + genitivo del nome del padre (o della madre)"*, în *Actes du XVII Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Aix-en-Provence, 1983), Université de Provence, Aix-en-Provence, 1986, p. 537–550.
4. *Le Conciones Latino-Muldavo di Silvestro Amelio (1725)*, în *Akten der Theodor Gartner-Tagung,* hgg. von G. A. Plangg und M. Iliescu (1985), Innsbruck, 1987, p. 297–304.
5. *I parallelismi romeno-italino meridionali di I. Iordan: concordanze reali o ipotetiche?, (parte I– Vocalismo),* Catania, 1990, 415 p.

BDD-A637 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 07:50:53 UTC)

6. *Concordanze dei dialetti italiano-meridionali con l'area balcano-romena: la protesi di* ***a-*** (I parte), în „Siculorum Gymnasium"– Rassegna semestrale della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Catania, n.s., XLIV (1991), n. 1–2, p. 103–136.

7. *Note sugli svilippi del latino* **au** *in romeno e nei dialetti siculo-calabro-salentini*, în „Bollettino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani", Palermo, n. 17 (1992), p. 129–146.

8. *Il lessico latino dell'albanese: problemi semantici*, în *Actes du XVIII Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Trier, 1986), tom. I, Tübingen, 1992, p. 260–270.

9. *Latino e lingue balcaniche nella formazione del romeno*, CUECM, Catania, 1992, 435 p.

10. *Concordanze dei dialetti italiano-meridionali con l'area balcano-romanza: la protesi di* ***a-***, (II), în „Siculorum Gymnasium", n.s., XLVII (1993–94), n. 1–2, p. 3–43.

11. *La neutralizzazione di apertura in finale di parola tra pronunzia regionale e norma letteraria nel romeno:* **-e***(-)* > **-i***(-)*, în „Revue de Linguistique Romane", 58 (1994), p. 71–95.

12. *Osservazioni sulle concordanze lessicali siculo-romene,* în *Dialetto, lingua e cultura materiale – Atti del Convegno su Giorgio Piccitto (maggio 1993)*, Ragusa, 1995, p. 21–23.

13. *Aspetti morfologici di un testo moldavo della prima metà del Settecento tra arcaismi e innovazioni,* în *Letterature e lingue nazionali e regionali – Studi in onore di N. Mineo,* a cura di S. C. Sgroi e S. C. Trovato, Roma, 1996, p. 167–189.

14. *Ricerca etimologica e lessicografia romena,* Atti del Convegno su *Lessico, lessicografia e insegnamento linguistico* (Roma, 1997), în „Romània Orientale", 10 (1997), p. 35–50.

15. *Ungherese e romeno nella Moldavia dei secoli XVII–XVIII sulla base dei documenti della „Propaganda Fide"*, în *Italia e Romania. Due popoli e due storie a confronto (secc. XIV–XVIII)*, Atti dell'omonimo Convegno di Studi organizzato dalla Fondazione G. Cini, dall'Università Ca' Foscari e dall'Istituto Romeno di Ricerca Umanistica, a cura di S. Graciotti, Firenze, 1998, p. 292–318.

BDD-A637 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 07:50:53 UTC)

16. *La complessa transizione dal latino al romanzo nell'area carpato-danubiana: aspetti del latino di Iordanes*, în *La transizione dal latino al romanzo* – Atti della Tavola Rotonda di Linguistica Storica (Università Ca'Foscari, 1996), a cura di J. Herman, Tübingen, 1998, p. 173–194.

17. *I missionari cattolici italiani in Moldavia nei secoli XVII–XVIII,* în „Anuario dell'Istituto di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia", Venezia, I (1999), p. 67–86.

18. *Cattolicesimo e azione missionaria nella terre del basso Danubio – L'occidente alla scoperta del vicino oriente europeo tra i sec. XVII–XVIII*, în „Il Bianco e il Nero", 1999, p. 79–93.

19. *I caratteri „danubiani" del latino di Iordanes,* în *Processi di convergenza e differenziazione nelle lingue dell'Europa medievale e moderna* – Atti del Convegno internazionale – Udine 9–11 dicembre 1999, Udine, 2000, p. 45–56.

20. *Delle „lingue utili" nella Missione cattolica di Moldavia tra '600 e '700*, în Atti del convegno „Il piacere della ricerca", Roma, gennaio 2000, Roma, 2001, p. 155–164.

21. *Alcuni aspetti del pensiero linguistico di M. Eminescu,* în *Atti del Convegno internazionale „Mihai Eminescu"*, Venezia 18–20 maggio 2000, Iaşi, 2001, p. 135–146.

22. *Per la storia della propaganda cattolica in Moldavia alla fine del sec. XVIII,* în *Studi offerti ad Alexandru Niculescu dagli amici ed allievi di Udine*, Udine, Forum, 2001, p. 61–72.

23. *Alcuni aspetti dell'attività missionaria cattolica in Romania tra la seconda metà del Settecento e i primi decenni dell'Ottocento*, în *Studi in memoria di Guido Barbina*, Udine, Forum, 2001, p. 101–114.

24. *Gli scritti religiosi romeni in alfabeto latino tra XVI e XVIII secolo: autori e destinatari*, în „Siculorum Gymnasium" n.s., LIV (2001), p. 285–302.

25. *Romania e Romània: lingua e cultura romena di fronte all'Occidente* (a cura di), Udine, Ed. Forum.

26. *Gli intellettuali italiani e la scoperta di radici culturali comuni in Romania*, în „*L'identità culturale europea*" (a cura di A. Cosentino). Atti del Convegno

BDD-A637 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 07:50:53 UTC)

internazionale di studi „Cinque letterature oggi. Russa, polacca, serba, ceca, ungherese", Udine, Forum, p. 189–197.

27. *Eugen Coseriu e la complessa vicenda di un testo romeno del secondo Settecento*, in „*Studi în onore di E. Coseriu*" (a cura di V. Orioles) Udine, Forum, p. 105–110.
28. *La scrittura della lingua romena in caratteri latini nelle opere dei missionari italiani in Moldavia tra XVII e XIX secolo*, în „Quaderni della Casa Romena di Venezia". Rivista dell'Istituto di cultura e ricerca umanistica di Venezia, 3, p. 291–299.
29. *La figura di Stefano il Grande nella Descriptio Moldaviae di Dimitrie Cantemir*, Atti della Tavola Rotonda „Stefano il Grande e il suo tempo" (Roma 2004), în „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica", nr. 6–7 (2005), Venezia, p. 133–140.
30. *Fattori storici nel processo di integrazione culturale tra Italia e Romania* în „*Sentieri dell'innovazione nel territorio. Dinamiche di sviluppo integrato: il caso Italia-Romania*", (a cura di F. Rosa, con la collaborazione di T. Ferro), Udine, ed. Forum, p.151–158.
31. *Traduzione e storia della lingua: traduzioni in rumeno/Übersetzen und Sprachgeschichte: Übersetzungen ins Rumänische* în G. Ernst, M. Dietrich, C. Schmitt, W. Schweickard, *Romanische Sprachgeschichte. Histoire linguistique de la Romania. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen*, Berlin-New-York, Walter de Gruyter, 2 Teilband, p. 1347–1361.
32. *I verbi „riflessivi" rumeni: un fenomeno linguistico slavo?* in La Sicilia, il Mediterraneo, i Balcani. Storia, culture, lingue, popoli. Antiche e nuove migrazioni e prospettive dell'integrazione socio-economica e culturale (a cura di M. Mandalà). Atti del II Congresso dell'Associazione Italiana di Studi del Sud-Est Europeo (Università degli Studi di Palermo, Facoltà di scienze della Formazione. Dipartimento di Critica dell'espressione DANAE, (7–9 settembre 2006), A.C., Mirror, Palermo, p.213–227.
33. *Di alcuni fenomeni „anomali" nei testi rumeni del fondo Mezzofanti (secc. XVII–XIX)*, în „Quaderni di Studi Italiani e Romeni" 2, 2006, p. 29–49.

BDD-A637 © 2008 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 07:50:53 UTC)